

JANEZ DOLENC

ZAPIS O SLIKARJU ANTONU AŽBETU

(Ob 120-letnici rojstva)

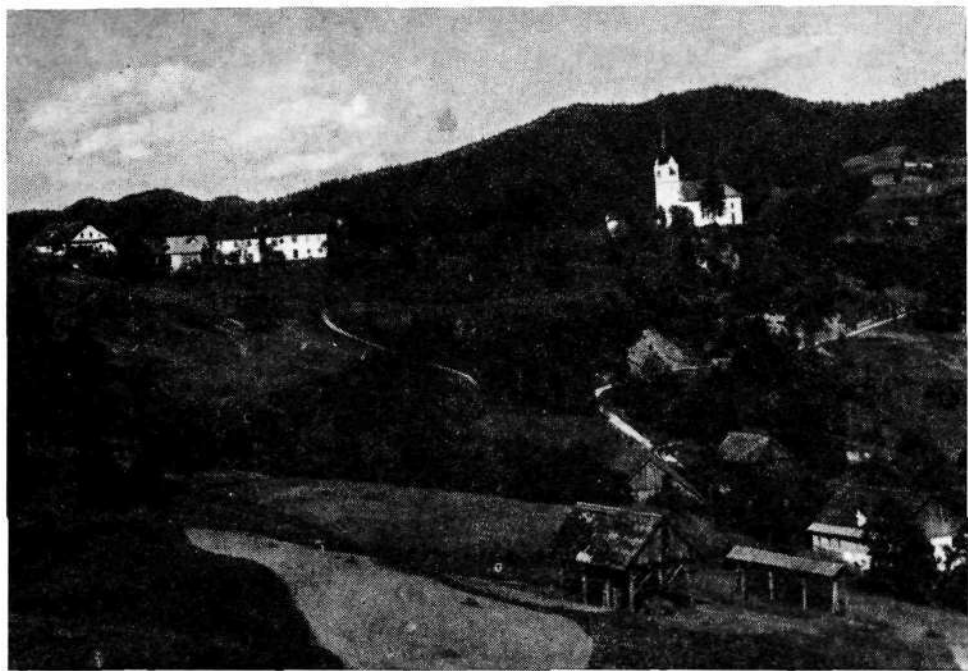
Januarja 1982 so v znanem Gugenheimovem muzeju v New Yorku odprli slikarsko razstavo »Kandinski v Münchnu«, ki je dosegla izreden obisk. Ker se je ruski modernistični slikar Vasilij Kandinski šolal v slikarski šoli Antona Ažbeta v Münchnu, se je razstava začejala s štirimi Ažbetovimi slikami: Avtoportret, Zamorka, Ženski akt in V haremu. Tako si je ena svetovnih prestolnic lahko ogledala dela znamenitega poljanskega rojaka, slikarja in likovnega pedagoga, ki ga lahko zaradi nenavadne zunanje pojave in boemstva štejemo za slovenskega Toulouse-Lautreca.

Njegov dom je bil na mogočnem poldrugem gruntu pri Matečku v Dolencih št. 2, vasi v županstvu in fari Javorje v Poljanski dolini. Vas je nekoliko niže od vasi Javorje in šteje 7 kmetij, največja in po legi najvišja v vasi pa je Matečkova. Danes meri 36 hektarov in še vedno na njej gospodari Ažbetov rod. Bil je to nekdanj v vsem županstvu najmenitnejši rod, iz katerega so bili mnogi domači župani, mnoge generacije Ažbetov pa so dale tudi izobražence, zlasti duhovnike. Rod je zelo star, že v urbarju loškega gospostva je tu zapisan priimek Osbe, ki je nastal približno takole: Oswald > Ožbalt > Ožbet (hišno ime v Četeni Ravni) > Ožbe > Ažbe.

Tako je iz tega rodu v sredi 18. stoletja že znan javorski župan Janez, njegov brat Matija pa je bil prvi župnik (lokalist) v novoustanovljeni javorski fari (1779—1822). Iz naslednjega rodu je Matija prevzel domačijo in župansko čast, brat Janez je bil župnik v Radečah, sestra Ana pa se je poročila 1805 v Ledine nad Idrijo. Le-ta je imela sina duhovnika Antona Žaklja-Rodoljuba Ledinskega, ki je bil slovenski pesnik (prvi je opeval Blegoš!) in je iz materinih ust zapisal znamenite ljudske balade Mlada Breda, Mlada Mojca in Spanjšice.

V še naslednjem rodu je Jurij prevzel domači grunt, brat Janez pa Vrba-načev grunt v Javorjah, ki je bil prišel na boben. Janez je nekaj časa študiral, verjetno je bil tudi namenjen za duhovski stan, a je zapustil šolo, ko mu je oče kupil grunt v Javorjah. Janez je potem zaslovel kot vseмогоčni javorski župan in oderuh, posojal je denar vaški revščini, ki je morala dolg odslužiti s trdim delom. Posojal pa je tudi gosposki v Loki in Kranju, ki je zato pustila, da je delal po svoje. Bil pa je hkrati tudi skopuh, ki se mu je tresla roka, ko je bilo treba poslu izplačati prigarane goldinarje. Rekli so mu celo »javorski bog«, denar pa je služil tudi z gostilno.

Jurij se je poročil z Marjano Debeljak, doma z velike Kožuhove domačije v Kovskem Vrhu; ta rod pa je bil znan zaradi pogostih samomorov. Rodila mu je najprej sina Janeza, potem pa 30. maja 1862 še dvojčka Lojzeta in Tončka. Lojze se je razvil v postavnega fanta, Tonček pa je ostal majhen in grbast, a v njem je bil skrit velik umetniški talent.

Ažbetova, p. d. Matečkova domačija v Dolenčičah št. 2; rojsina hiša je v desnem kotu spodaj, višje gori javorska cerkev, zadaj Gabrška gora — svet slikarjeve mladosti

Oče jima je umrl že 1870. leta in njun varuh je postal stric Janez, javorski župan. Sprva je poskrbel, da sta dvojčka šla v šolo, v gimnazijo (verjetno v Kranj) in napravila dva razreda. Tedaj pa je nenadoma umrl najstarejši, naslednik Janez. Varuh je tedaj Lojzeta poklical domov kot naslednika na Matečkovi kmetiji; ne vemo pa, zakaj je tedaj Tončka, ki je bil namenjen za duhovnika, poslal v uk za trgovskega vajenca v Celovec. Zaradi skoposti je verjetno tako ukrenil, da ne bi zaradi nadaljnega Tončkovega šolanja nastali tudi zanj kakšni stroški.

Tonček je preživel v Celovcu 5 let, nato se je kot trgovski pomočnik (komi) preselil v Ljubljano. Tu pa je opazil slikarja Janeza Wolfa, kako je slikal po ljubljanskih cerkvah. Začutil je, da bi tako delo tudi njega veselilo, in ponudil se je za pomočnika. Dve leti je pomagal mojstru in se marsičesa naučil, vendar se je želel še bolj izpopolniti v slikarstvu. Jeseni 1882 je odšel na dunajsko likovno akademijo. Ker ni imel potrebne izobrazbe, je bil sprejet le kot izreden študent (als Gast). Dunajska akademija pa je bila hudo konservativna, že sklerotična ustanova, in Tone je spoznal, da tu ne bo kaj dosti pridobil. Po dveh letih Dunaja se je nameril v slovečo umetniško prestolnico, nič manj slavno kot Pariz — v München!

Še pred odhodom, že februarja 1884, se je njegov brat Lojze poročil kot mladi gospodar s Frančiško Mesec, doma z velike Potočnikove kmetije v Rovtu v Selški dolini. Na ohcet je prišel tudi Tone in po pripovedi domačinov — bo-troval je tudi alkohol — se je tedaj zapletel v razmerje z domačo deklo in le-ta mu je potem rodila tudi hčerko, ki so ji kasneje rekli »ta gluha Marjana«.

Spominjam se je še, imela je značilne očetove poteze in vedno je trdila, da je »visokega stanu«, prodajala pa je razne drobnjarije po hišah. Ali je Tone hčerko priznal in kaj plačeval zanjo, pa mi ni znano.

Sploh pa se je s to poroko začela tragedija Ažbetovega rodu. Lojze si je namreč bil že poprej sam izbral svoje dekle, ki ga je tudi zares ljubilo. To je bila Drmotova Marjana iz Javorij. Bila je postavna in kot šivilja vedno lepo oblečena. Ker pa je bila revna, mu kruti varuh ni dovolil poročiti se z njo, ampak mu je preskrbel Potočnikovo Franco, ki je prinesla precej zadolženemu Ažbetovemu gruntu 2000 goldinarjev dote. Tako je Lojze vzel ženo, ki je ni ljubil, in ker je bil nesrečen, je začel piti; žena je seveda to občutila, postajala vedno bolj ljubosumna in nesrečna in se prav tako začela zatekati k alkoholu. Ker so imeli gostilno, to ni bilo težko, vendar je bila izguba vedno večja in ponosni Matečkov dom je začel propadati.

Jeseni 1884 je prišel Tone v München in se vpisal na likovno akademijo tako, da je pričel čisto od začetka in potem pridno študiral celih 6 let. To so bila zanj vsaj v začetku huda leta, saj ni imel ne štipendije ne pomoči od doma. Preživljal se je s priložnostnimi deli, zlasti portreti, pa tudi s poučevanjem igranja na citre, ki ga je mojstrsko obvladal že v celovških časih. Kasneje je imel na akademiji svoj atelje in svoje dohodke, saj je veljal za najboljšega korektorja.

Spomladi 1891 pa je na pobudo slovenskih slušateljev akademije Jakopiča in Vesela ustanovil svojo slikarsko šolo. Ta šola je kmalu dosegla velik sloves in velik vpis, zato je Ažbe moral najeti obsežne prostore na Georgenstrasse 16,

Vhod v kasneje prizidani, še neometani del rojstne hiše; stari del je levo, okrašen s slikarji; skrajno desno je stena nove hiše. Foto J. Dolenc, 1976

kasneje pa še na Amalienstrasse 57. Tako je nastala Ažbe-Schule, najuglednejša likovna šola tistega časa v Münchnu, kjer so se želeli izpopolnjevati tudi mnogi absolventi akademije. Učenci so bili iz vseh koncev Evrope in tudi iz Amerike, med njimi principi, knezi, grofi, baroni itd. Bili pa so tudi revni študenti, ki so študirali zastonj, če so pokazali nadarjenost — še več, v žepu telovnika je bil vedno pripravljen zlatnik za tiste, ki so se znašli v stiski. Ker je Ažbe v vsakem nemškem stavku rabil besedo »nämlich« (namreč), je kmalu dobil vzdevek »Professor Nämlich«. Profesor Ažbe je bil sicer pritlikav pohabljenec, a genialno nadarjen umetnik in srčno dober človek.

Ažbetova šola je temeljila na dveh načelih: na principu krogle (Kugelprinzip) in kristalizacije barv (Kristallisierung der Farben). Učil je, da se da po načelu krogle vsaka stvar v prostoru izvajati iz krogle; kristalizacija barv pa je pomenila slikanje s čistimi barvami, ki se jih na paleti ni smelo mešati, da ne nastane »godlja«, ampak jih je treba s širokimi zamahi nanašati čiste na sliko. Njegovo geslo je postalo »Schmieren's nur fest!« (Krepko mazajte!) Ta metoda že pomeni prelom z realistično tradicijo, to so že osnove moderne impresije, le da se dogaja še vse v ateljeju. Njegovi slovenski učenci Jakopič, Grohar, Sternen in Jama so to tehniko slikanja prenesli še v naravo, v še bogatejšo igro svetlobe in barv. Zato je Ažbe pomemben v svetovnem in domačem slikarstvu kot človek na prehodu, kot znanilec novih obzorij v likovni umetnosti.

Ker se je zaradi revščine moral preživljati z likovnim poučevanjem in je njegova šola vsak dan trajala od 8—12 in od 14—19, je utegnil vedno manj slikati zase. Leta 1889, še pred zaključkom študija, je narisal Avtoportret in ga podaril bratu Lojzetu. Tega portreta se domačini iz Dolenčič še spominjajo

Anton Ažbe: Zamorka, 1895, Narodna galerija, Ljubljana

v rojstni Matečkovi hiši. Okrog 1895 so nastale slike Ženski polakt, Pevska vaja in Zamorka, nekaj kasneje pa V haremu; razstavil jih je v Glaspalastu, sedaj pa jih hrani Narodna galerija v Ljubljani. Sliki Leda in Portret Janeza Wolfa poznamo le po opisih, nedokončano ponovitev haremskega motiva Odaliska z evnuhom pa poznamo po stari fotografiji. Kje so ostale te slike, ne vemo. Opus znanih, posebno pa ohranjenih Ažbetovih slik je tako zelo majhen, a dragocen.

Po pripovedi pokojne Frančiške Možina, por. Alič, ki je pri Matečku nekaj časa služila za dekle, je Tone prinesel domov tudi 4 slike letnih časov. Za durmi je bila Pomlad (obrezovanje trt), na drugi steni je bilo Poletje (žanjice in rože), na tretji steni Jesen (obiranje jabolk in grozdja), za pečjo je pa bila Zima (otroci se sankajo, ob njih pa dedec s kučmo čez ušesa).

Domov je vedno bolj redko prihajal, ker se s »ta mlado« ni dobro razumel. V svoji skoposti mu je očitala, da za prižiganje viržink porabi preveč žveplenk, zaradi tega je poslal domov velik zavoj vžigalic, da so jih imeli za več let. Sicer pa je na domu šlo vedno bolj vse narobe, dokler petnajst let po poroki ni prišlo do prave tragedije. Kaj se je pri Ažbetovih dogajalo leta 1899, mi je leta 1958 pripovedoval pokojni Matija Tavčar, ki je bil tedaj pri hiši za hlapca. Njegovo obširno in podrobno pripoved povzemam na kratko:

»Ko je Lojzetova žena Franca spoznala, da je mož ne ljubi, čeprav mu je rodila štiri otroke, je postala zelo ljubosumna in mu je vedno očitala druge ženske, tudi domače dékle. Posebno pa jo je jezilo, če se je kdaj — čeprav slučajno — srečal s svojo nekdanjo ljubico. Začela je piti žganje, vedno večje količine. Mož jo je zaradi otrok večkrat prosil, naj ne pije, vendar zaman. Opu-stili so gostilno, vendar je bilo v Dolenčičah in Javorjah nekaj žganjarn, kjer je lahko dobila pijačo; steklenice je skrivala v ovsenih plevah na podstrešju.

Ko sem na Jurjevo 1899 prišel k hiši, še ni bilo tako hudo. Čez poletje pa se je žena vedno bolj opijala, tudi po pol litra žganja na dan, in pri hiši je nastajal vedno hujši pekel. Dolg je naraščal, saj je tudi mož v tej stiski preveč pil; zaradi tega se je posebno »gnala« 68-letna mati Marjana, češ da bo vse propadlo. Nekega dne sem ji komaj preprečil, da ni skočila s podstrešja. Toda sredi septembra se je zvečer zaklenila v kamro in se v hudi duševni zmedenosti večkrat zabodla z nožem. Ker zjutraj ni vstala, sem moral s cepinom odpreti vrata: ležala je vsa v krvi.

Poslej je bilo v hiši res neznosno. Žena je iz ljubosumnosti spodila dekle od hiše, sama pa se ni toliko streznila, da bi v redu pomolzla krave. Jedi za kosilo je vse zmešala v en lonec. Mož in starejši otroci so jo prosili, naj ne bo taka — vse zaman. Prvo nedeljo po vseh svetih na večer sta bila mož in žena precej pijana. Ko je žena po molži spet prinesla v žehtarju več kravjeka kot mleka, sta se pričela kregati. Šel sem kar spat na hlev. Ob dveh ponoči me je Lojze poklical: 'Franca leži mrtva v hiši...' Poklical je tudi sosede in me poslal po žandarja v Gorenjo vas. Priznal je, da sta se z ženo prepirala in da jo je v jezi pahnil od sebe, a da je padla tako nerodno in udarila z glavo ob tla. Kriv je bil nesrečni alkohol... Odgnali so ga žandarji, sedel je več let v Gradiški. Za dom je do njegovega povratka skrbel oče nesrečne žene France. Po vrnitvi pa se je poročil s svojo staro ljubeznijo — Drmotovo Marjano...«

Frančiška Alič mi je pravila, da je javorski župnik zahteval, da je treba hišo zaradi teh groznih dogodkov na novo »žegnati«. Jezil se je na posvetne slike v hiši in po zatrjevanju Aličeve so jih potem vse zmetali v peč. Vendar se je Tonetov Avtoportret znašel znova v Münchnu, verjetno ga je Tone po tej

ANTON AŽBÈ
IN NJEGOVA ŠOLA
NARODNA GALERIJA LJUBLJANA
OKTOBER — NOVEMBER 1962

Lepak za razstavo v Narodni galeriji ob stoletnici rojstva 1962; na njem je reprodukcija avtoportreta iz 1889

družinski katastrofi odnensel in podaril lastnici gostinskega lokala »Simplicissimus« Kati Kobus, ki ga je obesila nad Ažbetov stalni sedež v tem zbirališču münchenskih boemov.

Tone ni nikomur pripovedoval o tej družinski tragediji, samo grenkoba v njegovih dobrih očeh je pričala, da trpi. In to moro je potem z vinom preganjal vsak večer v veseli družbi umetnikov: slikarjev, pisateljev in pesnikov — boemstvo, ki nas spet spominja na Lautreca. Tudi zaroka s hčerjo nekega münchenskega trgovca se je razdrla, poslej je ob pogovoru o ženskah v veseli vinski družbi samo zamahnil z roko in zavzdihnil: »Nämlich, die Weiber!« (Namreč: ženske!) Raje se je s prijatelji zatopil v pogovore o svojih velikih načrtih, kaj vse bo še naslikal. Toda na njegovo zadnje delo, nedokončano Oda-lisko, je že legala plast prahu...

Udeležil se je še 1. slovenske umetniške razstave v Ljubljani 1900 in 1. jugoslovanske umetniške razstave v Beogradu 1904. Zelo ponosen je bil na odlikovanje viteškega reda Franca Jožefa in reda sv. Save II. vrste. Žal se mu je življenjska nit že iztekala. Njegovo nezdravo in neredno življenje, pretirano kajenje in alkohol so mu načeli zdravje in zbolel je v grlu, verjetno za rakom. Ko je že docela izgubil glas, so ga julija 1905 operirali, šibko telo pa ni vzdržalo in umrl je 5. avgusta 1905. Njegov učenec, madžarski grof Grenville, mu je organiziral sijajen pogreb. Ob odprtem grobu mu je govoril pisatelj Edgar Steiger, ki je med drugim dejal: »Vse svoje življenje je bil vesel apostol umetnosti in eden izmed revežev, ki radi dele zadnjo skorjico s še ubožnejšim svojim bližnjikom.« Pogreb je pokazal, da je Ažbe užival največji ugled v umetniških in pisateljskih krogih v Münchnu. V svojih literarnih delih sta se ga spomnila pisatelja U. Seidel in L. Frank.

Ažbetov življenjepisec K. Dobida je 1962 zapisal tole: »Mnoge sodobnike je motila Ažbetova človeška slabost — nečimrnost. Karikaturiste je kar izzivala. Zelo rad se je izbrano oblačil, nosil dobro krojene obleke iz dragega blaga, navadno salonske suknje, pozimi dolg plašč s kožuhovinastim ovratnikom in visoko astrahansko kučmo. Rožica v gumbnici je bila neogibna. Skratka: z natanko pretehtanimi oblačili je skušal, kolikor se je dalo, popraviti oziroma zakriti telesne napake, ki mu jih je narava tako nemilostno dodelila. Iz istega občutka telesne manjvrednosti je tako visoko cenil odlikovanja, da je Franc Jožefov viteški red nosil v petek in svetek...«

Ažbetovi učenci niso pozabili na svojega učitelja. V svojih avtobiografijah se ga s spoštovanjem spominjajo. Njegovi ruski učenci so leta 1958 celo izdali v Moskvi knjigo »Ašbe-škola«, slovenski učenci pa so se ga spomnili v Zborniku za umetnostno zgodovino 1924 in 1959. Za stoletnico rojstva 1962 pa je Narodna galerija v Ljubljani pripravila lepo spominsko razstavo in izdala zbornik — katalog »Anton Ažbè in njegova šola«, ki mi je bil poleg lastnih zapiskov glavni vir za ta spis. V njem je tudi navedena vsa dotedanja pomembnejša literatura o Ažbetu in njegovi šoli.

Pri Matečku v Dolenčičah je spomin na Toneta samo še fotoportret, posnet leto dni pred smrtjo. Lojzetova vnukinja Johanca mi je pravila, da je bila pri hiši še mapa s skicami, kar je še pred drugo vojno kupil neki Ljubljčan. Pri hiši je bilo še eno odlikovanje in nekaj prstanov, kar so pa med vojno ukradli vlasovci.

Ob cestnem ovinku pred Matečkovo domačijo so Ažbetovi častilci 18. julija 1971 slovesno odkrili slikarjev doprorni kip, delo škofjeloškega akademskega kiparja Toneta Logondra.

Spomenik Antonu Ažbetu pred rojstno hišo, odkrit 18. julija 1971, delo akad. kiparja Toneta Logondra. Foto J. Dolenc, 1976

Pri Matečku pa si je sedanji gospodar Janez Ažbe sezidal novo hišo nekoliko više od stare in se pred par leti preselil vanjo, tako da je stara hiša sedaj prazna. Čeprav je bila večkrat predelana, bi bila velika kulturna škoda, če bi propadla, saj se je v njej rodilo več pomembnih ljudi. Podobno kot Groharjevo v Sorici bi jo bilo treba spremeniti v spominski muzej, ki bi bil hkrati lahko tudi etnografski muzej teh krajev. Najbolje bi bilo, če bi kasnejše prizidke podrli in poskusili hišo urediti tako, kot je bila v starih časih. V hiši pa naj bi razstavili kar se da dobre kopije vseh znanih Ažbetovih del in pomembnejših del njegovih učencev, pa tudi vse drugo, kar spominja na pomembne ljudi iz te hiše. Mislim, da smo to dolžni storiti za oddolžitev Antonu Ažbetu, svetovno-znanemu sinu naše domovine.

Zusammenfassung

EINE AUFZEICHNUNG ÜBER DEN MALER ANTON AŽBE (Zur 120-Jahrfeier seines Geburtstages)

Der Autor, ein engerer Landsmann des Malers und Kunstpädagogen Anton Ažbe (1862—1905), stellt in dieser kurzen Aufzeichnung anlässlich seines Jubiläums vor allem das tragische Schicksal des Malers und seiner Angehörigen in Dolenčice im Poljanetale dar, wie es ihm von Einheimischen geschildert wurde, die den Maler und die Seinigen noch persönlich gekannt haben. Diese Seite seines Lebens war bisher nahezu unbekannt, näher erforscht und beschrieben wurde seine berühmte Malerschule in München, die der Autor aufgrund der bekannten Literatur in ihren Hauptzügen darstellt. Abschließend berichtet er noch über das Schicksal des jetzt leerstehenden Geburtshauses des Malers.